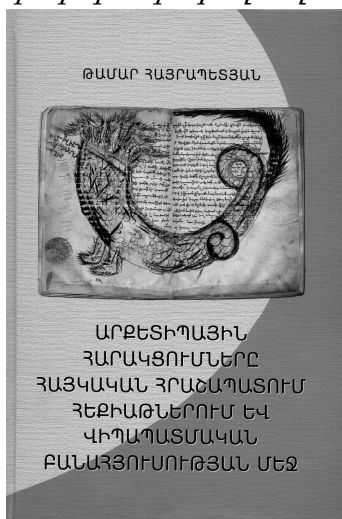

ԹԱՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ. Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, *Երևան, ՀՀ ԳԱԱ “Գիտություն” հրատ., 2016, 462 էջ:*

Հեքիաթը՝ մշտապես հաստատագրված բնագիր չունեցող, տարբեր փոփոխակներով ավանդված մի բարդ ու առեղծվածային բանահյուսա-

կան վաղնջատեքստ է, որի բառալեզվային շերտերում թաքնված ենթագիտակցության նախնական պատկերացումներն ուսումնասիրողից պահանջում են նորովի մոտեցումներ և վերլուծություններ: Մեզանում հեքիաթների նկատմամբ հետաքրքրությունը մեծացել է վերջին տարիներին, սակայն դրանց ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ ծավալով ու մակարդակով չի իրականացվել: Անհրաժեշտ է նշել, որ մեր օրերում արդիական ու հրատապ են ոչ միայն XIX դարի երկրորդ կեսերից գրաված ու հրատարակված հայկական հեքիաթների համակարգված քննությունը, այլև

ծիսապաշտամունքային, կրոնաառասպելաբանական իրողությունների բացահայտումները:

Այս առումով ուշագրավ է ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ, առաջատար գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Թ. Հայրապետյանի “Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ” մենագրությունը, որի փաստական նյութը հայկական վաղնջական հեքիաթներն են ու վիպապատմական բանահյուսությունը:

Հետազոտությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից՝ համապատասխան ենթաբաժիններով, եզրակացություններից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների, գրականության ու համառոտագրությունների ցանկերից և երկու հավելվածից, ինչպես նաև՝ նյութին առնչվող նկարներից:

Ներածությունում ներկայացված են ուսումնասիրության արդիականությունը, նպատակն ու խնդիրները, դրանց իրականացման տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը: Հեքիաթները վերլուծության են ենթարկվել հեքիաթագիտության տարբեր ուղղությունների ու մոտեցումների համադրմամբ, արդի հայ բանագիտության մեջ ընդունված պատմահամեմատական և կառուցվածքաբանական վերլուծության սկզբունքներով: Առաջադրված խնդիրների հետ կապված՝ որոշ դեպքերում աշխատության մեջ կիրառվել է հոգեվերլուծական և խորհրդանշանների նշանաբանական (սեմիոտիկ) վերլուծության մեթոդը: Ամփոփ անդրադարձ է կատարվել ենթագիտակցական արքետիպերով պայմանավորված հրաշապատում հեքիաթների բանահյուսական մոդելին, որը պատկերում է խորհրդանշիչի ու առասպելի շուրջ, ինչն էլ հետագայում իրապատում դիպաշարերում կարող է վերափոխվել փոխաբերության (մետաֆոր), մերվել «իրականության գիտակցման» հեքիաթային մոդելին: Պատահական չէ, որ այսօր մշակութային տարաբնույթ երևույթների արմատները հետազոտողները փորձում են որոնել հեքիաթներում:

Մենագրության առաջին գլուխը վերնագրված է «Հայկական հրաշապատում հեքիաթների նյութական-բնակազմական հիմքերը», որը բաղկացած է չորս ենթաբաժնից: Այս գլխում քննարկվել են հայկական հեքիաթներում առկա նվիրագործման բնակազմական առարկաների, տեղեկատվական-տարածաժամանակային, բուժման ծիսահմայական, կենսաֆիզիկական, առասպելաբանական, ինչպես նաև՝ տոմարական-աստղաբաշխական պատկերացումները:

Երկրորդ գլուխը՝ «Ծիսաառասպելաբանական մոտիվները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և ժողովրդական հնագույն վեպերում» ունի յոթ ենթաբաժին, որտեղ քննվել են վիպապատմական բանահյուսության վաղնջական առասպելները, որոնք էդիպյան մոտիվի, կարմիր կովի, հրաշապատում հեքիաթների գուգահեռ այլ սյուժեներով տարածված են եղել Հայաստանի պատմաազգագրական տարբեր շրջաններում:

Երրորդ գլուխը կրում է «Անձանոթ աշխարհների ու առարկաների այլաբանական ընկալումը հայկական հրաշապատում հեքիաթներում» վերնագիրը. այն բաղկացած է յոթ ենթաբաժնից, որտեղ բացահայտվում են օտար-անձանոթ աշխարհների մշակութային յուրացման սյուժեներն ու մոտիվները, հրաշապատումի հերոսների անվանադրության, ծիսական մրցությունների, ամուսնության, գահաժառանգման, իշխանության և պտղաբերության վաղնջական պատկերացումները:

Գրքում առաջին անգամ հայ բանագիտության մեջ քննության են առնվում մեր ժողովրդական հեքիաթների և հին ու նոր էպոսների՝ «Վիպասանքի», «Պարսից պատերազմի», «Տարոնի պատերազմի» ու «Մասնա ծռերի» մեջ արտացոլված խորհրդանշային ցուցիչների նյութական-բնակազմական հիմքերը և վերջիններիս սերտորեն առնչվող արքունքի նվիրագործման ծեսի (initiatio) ու տիեզերակառույցի՝ Երկինք-Երկիր-Ստորերկրյաք արքետիպային ընկալումները: Դրանով իսկ բացահայտվում են բանահյուսության այդ տեսակների այն նախաշերտերը, որոնց ծալքերում թաքնված են հայկական արխայիկ հրաշապատումի և վիպական հուշարձանների ծագման ու սկզբնավորման արմատները: Հեղինակն առաջադիր խնդիրներն ըստ արժանավայն ներկայացնելու նպատակով՝ շրջանառության ոլորտ է ընդգրկել տարբեր փոփոխակներով ավանդված բարդ ու առեղծվածային վաղնջատեքստեր (արքիտեքստ), որոնց խորհրդանշային ցուցիչներն ու նախակերպարները (արքետիպեր) բացահայտվում են անձանոթ աշխարհների ու առարկաների այլաբանական ընկալման ու մշակութային յուրացման համատեքստում: Դրանք, ի դեպ, Թ. Հայրապետյանի կողմից ամենայն մանրամասնությամբ քննության են ենթարկվել միջազգային հեքիաթանյութի ուսումնասիրության շրջանակներում: Իսկ հայկական հեքիաթների թեմատիկ փոխառնչություններն ուղեկցվել են 2004 թ. լույս տեսած՝ Ֆիննական դպրոցի պատմաաշխարհագրական մեթոդի ներկայացուցիչ Հանս-Յորգ Ութերի «Միջազգային հեքիաթների տեսակները» եռամաս նշագանկով, որի առաջին մասը նվիրված է կենդանական, հրաշապատում, կրոնական և իրապատում հեքիաթներին, երկրորդ մասը՝ երգիծական հեքիաթներին ու զրույցներին, երրորդ մասը՝ նշագանկի հավելվածն է: Վերոնշյալ եռամաս նշագանկը վերահրատարակվել է 2011 թ. Հելսինկիում (H.-J. Uther. The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography, I, II, III, FF Communications. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2011), որը գիտական շրջանակներին ցայսօր հայտնի է Աարնե-Թունիստեն-Ութեր (ATU) անունով, և մեթոդական հիմքի վրա այժմ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեքստաբանության բաժնում համակարգվում է հայկական հեքիաթների բանահյուսական ժառանգությունը (դեկավար ու պատասխանատու խմբագիր՝ Թ. Հայրապետյան):

Հեքիաթը, լինելով բանավոր ավանդության տեսակներից մեկը, ստեղծվում է բնօրրանում, որը և հիմք է բացահայտելու ժողովրդի կողմից հնուց ի վեր ավանդված պատկերացումների համալիրը՝ հավատա-

լիքները, ծեսերը, նիստուկացր: Թ. Հայրապետյանը բացահայտել է բանավոր ավանդության մեջ կենցաղավարող՝ հեքիաթի ժանրի տարբերակիչ մոտիվներով համալրված վիպապատմական պատկերացումների այլաբանական ընկալումներն ու խորհրդանշային ցուցիչները:

Հրաշապատում և կենդանական հեքիաթները հեղինակը քննել է իբրև բանավոր ավանդության նախնական տեսակներ, որոնք իրենց մեջ ներառում են մարդկության վաղ մտածողության գիտակցական ու ենթազգիտակցական շերտերը (արքետիպերը): Հետազոտության մեջ հրաշապատում հեքիաթների հերոսների (հաճախ անանուն) ու նրանց հնագույն նախակերպարների ընդհանրությունը մեկնաբանվել է հեքիաթի ծագումնաբանական վաղեմությամբ, հերոսների սեռատարիքային պատկանելությամբ, սոցիալական կարգավիճակով, զբաղվածությամբ և դրանից բխող համապատասխան գործառույթներով: Հրաշապատում հեքիաթների օրինակով հեղինակը բացահայտել է նվիրագործման խորհրդանշակարգում խաղարկվող օրգանական ծագմամբ բնակազմական առարկաների [մարգարիտ, սադափ (գաղտակուր), մարջան (բուստ, կորալ)], երկրաբանական (ոսկի, արծաթ) ցուցիչների, տոմարական-աստղաբաշխական պատկերացումների ազգամշակութային հիմքերը, այնկողմնային (մենտալ) աշխարհի տարածաժամանակային, քրոնոտոպային միավորները (“աչքը թարթելը, թուքը չորանալը”) և այլն, աշխարհագրական, տեղագրական անորոշությունները, տիեզերքի նորոգման կատարածաբանական, հեքիաթային ժամանակի մեծ ու փոքր բաղադրիչների մոդելավորման բանահյուսական դրսևորումները:

Քննության ենթարկելով հայկական հեքիաթներում և վիպապատմական ավանդության մեջ կենցաղավարվող բուժման ծիսահմայական, առասպելաբանական ու կենսաֆիզիկական ցուցիչները՝ Թ. Հայրապետյանը վերհանել է մեր հին և նոր ժողովրդական վեպերի (“Վիպասանք”, “Պարսից պատերազմ”, “Տարոնի պատերազմ” ու “Մասնա ծոեր”) և ժողովրդական հեքիաթներին բնորոշ հավաքական վաղնջատիպերը:

Թ. Հայրապետյանը, հրաշապատում հեքիաթները քննախույզ վերլուծության ենթարկելով, հաշվի է առել հայկական հեքիաթների հնարավոր բոլոր տարբերակները: Հեքիաթների և վիպապատմական բանահյուսության ուսումնասիրությամբ բացահայտել է դրանցում առկա ինքնության դրսևորումները, պատմահասարակական հարաբերությունների ու սովորույթների վերապրուկները: Դրանց օգնությամբ հասարակության լայն շերտերի համար հասկանալի է դառնում, անշուշտ, հա-

զարամյակների խորքից մեզ հասած խորհրդանիշների բարդ բովանդակությունը: Հեղինակը շրջանառության ոլորտ է ընդգրկել հայկական վաղնջական հեքիաթները (հրաշապատում և կենդանապատում), մասնավորապես “Հայ ժողովրդական հեքիաթների” ակադեմիական բազմահատոր հրատարակության, “Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն” մատենաշարի, “Էմինյան ազգագրական ժողովածուի” հատորները, Եր. Լալայանի “Մարգարիտներ հայ բանահյուսության” եռահատորը:

Գիրքն ավարտվում է երկու հավելվածով. առաջինը նվիրված է հայ ժողովրդական հեքիաթների գրառման ու գիտական հրատարակության հարցերին, երկրորդը՝ հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեների ու տիպերի համացույցի նախնական տարբերակին՝ ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի, ինչպես նաև հայկական հեքիաթների տպագիր աղբյուրներից քաղված տարբերակների ստեղծման, ընդհանուր սխեմայի կազմման և ըստ սյուժեների ու տիպերի սեղմագրերի դասակարգման:

Գրքի պատասխանատու խմբագիր Ս. Հարությունյանը մենագրության սկզբնաղբյուրային, գիտավերլուծական կարևորությունն արժևորել է հետևյալ կերպ. “Հարկ եմ համարում մատնանշել, որ Թամար Հայրապետյանը թե՛ ազգային և թե՛ միջազգային նյութի ընդգրկման ու քննության ընթացքում հանդես է բերել պատշաճ գիտակություն, նյութի ճիշտ ըմբռնման, եզրահանգման և գնահատումների համոզիչ կարողականություն, որոնք պայմանավորում են աշխատության գիտական արժեքը և պատիվ են բերում հայ բանագիտությանը” (էջ 457):

Հաշվի առնելով Թ. Հայրապետյանի հետազոտության կարևորությունն ու ավանդը հայ բանագիտության մեջ՝ շահեկան կլինեք, որ Թ. Հայրապետյանի հետազոտությունը թարգմանվեր օտար լեզվով և հասանելի լիներ միջազգային բանագիտական հանրությանը: